

УДК 37(477)(092)

Віра Іващенко,
науковий співробітник ДНПБ України
імені В. О. Сухомлинського

Праці Олександра Музиченка у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях видатного українського педагога, етнографа, громадського діяча О. Музиченка (1875—1940), аналізуються його наукові праці та статті, які зберігаються у фонді ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: етнографія, фольклор, кримські болгари, зарубіжна педагогіка, українська школа, трудова школа, комплексне навчання, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

В умовах оновлення національної системи освіти України у процесі формування педагогічної культури вчителя, розвитку його науково-педагогічного мислення, педагогічного світогляду зростає інтерес до вітчизняної історії освіти й виховання, достовірнішого і повнішого прочитання історико-педагогічної спадщини минулого, глибокого вивчення діяльності, творчих біографій видатних українських просвітителів, учених, педагогів, культурно-освітніх діячів.

Науковці Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), досліджуючи свої фонди, аналізують педагогічний досвід минулого, приділяють особливу увагу першоджерелам з питань освіти, вітчизняної педагогічної думки, спадщині визначних постатей історії української освіти, висвітлюють їхній життєвий і творчий шлях з метою розширення і поглиблення інтересу сучасного читача до історичного пізнання, розкриття невідомих процесів, що відбувалися в науці, освіті, вихованні. Для забезпечення інформаційних потреб користувачів фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського проводять культурно-просвітницьку та інформаційну роботу. Зокрема, організують книжкові виставки, створюють інформаційно-бібліографічний ресурс "Видатні педагоги України та світу", випускають "Календар знаменних і пам'ятних дат", що розміщені на порталі бібліотеки (<http://www.library.edu.ua.net>), публікують наукові статті у фахових виданнях.

Серед відомих прогресивних українських діячів другої половини XIX — 30-х рр. XX ст., які долучилися до загального світового педагогічного досвіду, опановували здобутки зарубіжних колег, чільне місце займає діяльність Олександра Федоровича Музиченка (1875—1940) — вченого-педагога, етнографа, педагога-практика, методиста, активного пропагандиста народної освіти, громадського діяча, автора численних праць з проблем зарубіжної та вітчизняної педагогіки, методики початкової освіти, етнографії, який значну увагу приділяв теорії та методології порівняльної педагогіки.

Різні аспекти життя та діяльності науковця висвітлювали у своїх дослідженнях Л. Березівська, Н. Гупан, Г. Кемінь, Л. Мартиненко, А. Непомнящий, П. Рогова, О. Сухомлинська, Н. Ярмак.

Мета статті — привернути увагу читачів до невідомих і маловідомих наукових праць та публікацій О. Музиченка у

часописах, які зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; розкрити зміст, висвітлити їхнє освітньо-виховне значення для розвитку освіти й науки.

Олександр Федорович Музиченко народився 21 серпня 1875 р. у містечку Станіслав Херсонської губернії (нині — Запорізька область) у сім'ї вчителя (батько, Федір Іванович, працював директором Велико-Токмацького народного училища, був досить відомим педагогом, за що отримав звання почесного громадянина міста). Середню освіту Олександр здобув у Бердянській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Навчання в гімназії, спілкування з батьком-вчителем поклали початок формуванню О. Музиченка як педагога. Прагнення до отримання нових знань спонукало юнака до вступу в Санкт-Петербурзький історико-філологічний інститут. У 1895 р., успішно склавши іспити, Олександр став студентом цього навчального закладу. Але за станом здоров'я та рекомендацією лікаря він був змушений клопотатися про переведення до Ніжинського історико-філологічного інституту ім. князя Безбородька (НІФІ; нині — Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя). На той час цей заклад був досить відомим і значущим осередком гуманітарної освіти в Україні, заснований коштом князя О. Безбородька у 1820 р. як Гімназія вищих наук, згодом — Фізико-математичний ліцей (1832—1840), Юридичний ліцей (1840—1875). З 1875 по 1920 рр. заклад перейменовано на Історико-філологічний інститут ім. князя О. Безбородька, що був однією з найстаріших навчальних установ в Україні і за статусом прирівнювався до університету.

З 1 листопада 1896 р. О. Музиченко продовжив своє навчання в НІФІ. Особливий вплив на студента мала видатна плеяда педагогів, серед них — відомий кримознавець М. Бережков, славісти В. Качановський, С. Жданов, М. Сперанський та інші. Саме професор М. Сперанський помітив старанного студента і запросив до своєї наукової групи, яка вивчала історію, етнографію, мови населення Криму. Також під його керівництвом у НІФІ вперше було організовано і проведено наукове описування джерел, що зберігалися у відділі рукописів і стародруків бібліотеки інституту. До цієї роботи були залучені талановиті студенти, серед них й О. Музиченко. Результатом їхньої співпраці стало видання першого наукового каталогу рукописної книги та стародруків бібліотеки НІФІ у 1900 р. [5, с. 229].

Олександр зацікавився фольклором кримських болгар, тому й обрав для дослідження лінгвістичні особливості мови

цієї етнічної групи. Після закінчення третього курсу, під час канікул влітку 1898 р., за завданням М. Сперанського, студент О. Музиченко перебував у фольклорній експедиції в с. Кишлау Феодосійського повіту, яке було заселене болгарами. Там він зібрав і систематизував цікавий матеріал стосовно побуту мешканців найстарішої болгарської колонії Кримського півострова, що дало змогу використовувати ці розвідки під час семінарських занять на наступному курсі та визначило подальший напрям наукового дослідження майбутнього вченого. Підсумком першого наукового відрядження стала публікація "Быт болгарских поселенцев Феодосийского уезда" у збірці "Этнографическое обозрение", що видавалася Етнографічним відділенням Імператорського товариства при Московському університеті. Як зазначає дослідник творчості вченого Л. Мартиненко, опубліковані матеріали отримали схвальну рецензію професора словесності Харківського університету М. Дрінова [4]. Усе це свідчило про серйозність наукових перспектив О. Музиченка. Під час другої експедиції до кримських болгар, улітку 1899 р., молодий науковець збирав відомості про весільні обряди й історію поселення Кишлау. Роки навчання в інституті Олександру давалися нелегко через поганий стан здоров'я. Але цей вольовий, працьовитий юнак оволодів чотирма іноземними мовами (німецькою досконало), пробував себе і як актор самодіяльного театру, був активним учасником літературних вечорів. Усе це згодом відіграло важливу роль у становленні О. Музиченка як педагога.

Після закінчення з відзнакою Ніжинського історико-філологічного інституту в 1900 р. О. Музиченко отримав звання вчителя гімназії та рекомендаційні листи від адміністрації закладу й особисто від професора М. Сперанського на ім'я попечителя Одеського навчального округу. Олександра Федоровича призначили на посаду вчителя російської мови і словесності у чоловічу гімназію № 4. Працюючи вчителем, О. Музиченко зразково виконував свої обов'язки, за що неодноразово отримував подяку від керівництва гімназії. Його підвищили по службі, а 27 листопада 1905 р. нагородили орденом Св. Станіслава III ступеня. В Одесі молодий учений продовжував свої дослідження в галузі етнографії болгар Криму; виступав з доповідями "Про болгарських переселенців Криму" (виголошена 23 березня 1901 р. на засіданні Візантійсько-слов'янського відділення Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті) та "Спостереження над народною творчістю кримських болгар" (прочитана на XII Археологічному з'їзді, що проходив 1902 р. у Харкові) [7].

Учителюючи та досліджуючи фольклор кримських болгар, О. Музиченко все більше захоплювався питаннями педагогіки, постійно вдосконалюючи свої наукові знання. Під час літніх канікул спочатку за свій рахунок, а потім — як у відрядження, він виїздив за кордон для навчання в університетах Західної Європи, де детально вивчав досягнення і проблеми психологічної та педагогічної наук. У 1904 р. за пропозицією Міністерства народної освіти розпочав підготовку до здобуття професорського звання на кафедрі педагогіки і психології Новоросійського (Одеського) університету. Його науковим керівником був професор М. Ланге, засновник однієї з перших у Російській імперії психологічних лабораторій, ініціатор вищої жіночої освіти у степовій Україні. Олександр Федорович багато працював над дослідженням національної педагогіки, виділив нові проблеми та окреслив горизонти їх вирішення. Для цього він звернувся до ідей та досвіду в галузі освіти та виховання розвинутих країн Заходу. Тому два роки (1906—1908) перебував у відрядженні в Німеччині (від НІФІ), де продовжував освіту в Ієнському університеті на кафедрі педагогіки. Упродовж стажування О. Музиченко наполегливо вивчав та аналізував праці І. Герберта та його послідовників. Так, відомого

дослідника-гербертіанця В. Рейна (який очолював названу кафедру) він вважав своїм учителем, вивчав і поширював його педагогічний досвід [10]. Став поборником ідеї "вільного виховання" Ж. Руссо, заперечував монополізацію державою школи, порушував проблеми національних меншин [11]. З-за кордону молодий науковець надсилав свої статті до таких видань: "Журнал Министерства народного просвещения", "Известия Нежинского историко-филологического института", "Русская мысль" тощо, в яких він аналізував досвід зарубіжних педагогів у пошуках єдиної універсальної системи освіти та виховання, рекомендуючи вітчизняним педагогам запровадити досягнення зарубіжних колег для побудови нової системи освіти в Україні.

Після повернення з Німеччини О. Музиченко, звітуючи про поїздку, написав "Звіт про спеціальні заняття педагогікою в закордонному відрядженні (1906—1908)", який було видано у Ніжині 1909 р. У 1907—1909 рр. вийшли друком такі дослідження вченого: "По пути к демократизации школы", "По поводу новой книги проф. В. Рейна", "Монизм и школа", "Философско-педагогическая мысль и школьная практика", "Реформа среднего женского образования и её история в Германии". Ці статті друкувалися і як окремі видання у Ніжині та Петербурзі, а нині вони зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. У своїх працях О. Музиченко постає як досвідчений педагог та вчений. О. Сухомлинська підкреслює: "Він з особливою прихильністю ставився до численних течій у тогочасній німецькій педагогіці, дуже високо оцінював педагогіку особистості (Г. Гаудіг), індивідуальну педагогіку (Л. Гурліт), художньо-особистісну (Г. Шарельман), педагогіку трудової школи (Г. Кершенштайнер)" [10, с. 197]. На запрошення Ніжинського історико-філологічного інституту ім. князя Безбородька у 1908—1910 рр. Олександр Федорович працював на посаді викладача педагогіки та психології, а згодом завдяки високій ерудиції та педагогічній майстерності отримав звання доцента. Курс лекцій, які читав молодий педагог, відзначався високою науковістю та доступністю викладу, що збільшувало кількість прихильників серед студентів. О. Музиченко не тільки читав лекційні курси, а й багато часу проводив зі студентами як куратор гуртків. Окрім роботи в інституті, в 1909 р. на громадських засадах він виконував обов'язки Голови педагогічної ради жіночої гімназії А. Крестинської, викладав на педагогічних курсах, виступав перед учителями з лекціями, перераховуючи гонорари на навчання незаможних учнів народних училищ [4].

У 1910 р. О. Музиченко переїхав до Києва, де почав викладацьку діяльність у 4-й Києво-Печерській гімназії, а пізніше виконував обов'язки інспектора цього ж закладу. Також викладав на тимчасових курсах учителів середніх шкіл, одночасно отримав запрошення прочитати курси "Школознавство", "Вступ до експериментальної дидактики" у Фребелівському педагогічному інституті. За вагомих внесок у розвиток педагогічної науки в 1911 р. Олександра Федоровича нагородили орденом Святої Анни III ступеня. Київський період життя Олександра Музиченка позначився високою науковою і громадською активністю. Разом із відомими педагогами В. Бехтеревим, К. Вентцелем, Н. Лубенець, С. Русовою та іншими він брав участь у створенні журналу "Дошкольное воспитание" (1911—1917) [2, с. 32], був співробітником часопису "Вільна українська школа". У 1912—1914 рр. О. Музиченка призначають на посаду директора Педагогічного музею імені цесаревича Олександра Миколайовича, побудованого на кошти мецената С. Могилевцева і відкритого 5 жовтня 1912 р. Як перший директор цієї установи Олександр Федорович зробив багато. Розуміючи необхідність розвитку музею як закладу науки, він вивів його на рівень науково-методичного педагогічного центру всієї України. У приміщенні музею проводилися педагогічні

з'їзди, читалися лекції для викладачів початкових, середніх навчальних закладів, вихованців учительської семінарії [9].

Ім'я Олександра Федоровича стало відомим у широких колах освітян як носія передових ідей, творчого педагогіка-практика, прихильника демократичних і гуманістичних засад школи й учителя. Він став визнаним фахівцем з порівняльної педагогіки, поціновувачем надбань новітньої зарубіжної педагогіки, а також класифікував та типологізував численні течії та напрями цієї наукової галузі.

У 1911—1912 рр. Олександр Федорович написав статті для "Народної енциклопедії" (яка зберігається у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), а також видані Педагогічної академії, в яких розкривається значення школи та сутність педагогіки як науки. Зокрема, у праці "Що таке педагогіка і чому вона навчає" (1911) автор зазначав: "Вона (педагогіка) показує, як вчили в школах раніше, як вчили зовсім без шкіл, як вчать тепер. Все це вона порівнює, співставляє та показує, як потрібно сформувати розумну школу і як в ній добре викладати". У статті "Конспект лекцій з педагогіки, прочитаний на земських літніх курсах в Полтаві" (1912) науковець писав: "...школа, для того, щоб бути дійсно корисною для людини, повинна, зберігаючи корисне минуле, обов'язково бути прогресивною, вчити дітей йти вперед, покращуючи отриману від предків спадщину". У цих роботах О. Музиченко зауважував, що вітчизняна школа має бути обов'язково і безоплатною. У праці "Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці" Олександр Федорович ґрунтовно аналізував та пропагував західноєвропейську й американську педагогічну думку з усіма її течіями і напрями.

12—16 квітня 1916 р. у приміщенні Педагогічного музею відбувся Київський педагогічний з'їзд, на якому О. Музиченко виступив з доповіддю "Виховуючий вплив навчання", яка привернула увагу учасників з'їзду до перегляду методів навчання як рушійної сили організації мислення дитини, розвитку її активності, самодіяльності і, через організацію методів, посилення виховуючого впливу навчання. На з'їзді також виступали відомі педагоги О. Астряб, М. Даденков, П. Заболотський, В. Науменко та інші. Матеріали виступів зібрано у "Трудах Киевского педагогического съезда 12—19 апреля 1916 года. Киевский учебный округ", що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, поряд із зазначеними працями О. Музиченка.

У 1917 р. Олександра Федоровича обрали генеральним інструктором Генерального секретаріату освіти та директором департаменту нижчої освіти, а також призначили керівником відділу Західноєвропейської педагогіки в журналі "Вільна українська школа" (ВУШ) [6, с. 289]. Співпрацюючи з відомими педагогами С. Русовою, Я. Чепігою, Олександр Музиченко приступив до розв'язання основної проблеми — створення єдиної школи в Україні. Він очолив комісію з питань розроблення відповідних проектів і виклав своє бачення вирішення цієї проблеми у статтях "Реформа школи чи шкільна реформація" та "Питання про єдину школу на Україні". Після аналізу змісту цих статей стає зрозуміло, що під єдиною школою автор і його однодумці розуміли передусім вітчизняний навчальний заклад із викладанням рідною мовою, заснований на кращих традиціях національного виховання. Ця школа мала бути обов'язковою, безоплатною, трудовою, доступною для всіх верств населення, спрямованою на самодіяльність, індивідуалізацію дитини. Як зазначав О. Музиченко: "...завдання школи — прояснити, зробити вільною, організувати дитячу свідомість... Організована, вільна свідомість веде до самодіяльності дитини і досягається не шкільними планами, не устроєм школи, але методом викладу". Для підготовки вчителів до роботи в нових умовах педагог-новатор розробив "Проект влаштування на Україні літніх курсів для підготовки учителів єдиної трудової школи

при Наркомосі", де основну увагу приділив ознайомленню вчителів з історією, теорією і практикою трудової школи, її зв'язку з національною культурою¹. О. Музиченко був пристрасним прихильником трудової школи. Як педагог-експериментатор, він очолив трудову школу № 43 м. Києва, створив справжню педагогічну лабораторію. Разом з колегами дослідник розробив нові методики викладання, сутність яких полягала у використанні інтуїції учня, його емоцій та атмосфери у класі. Упродовж 1922—1926 рр. професор О. Музиченко читав курс "Зразкові школи на Заході і в Америці" у Київському інституті народної освіти. Педагог активно займався питанням підготовки учительських кадрів, готував багато цікавих доповідей щодо нових тенденцій розвитку педагогічної науки.

Олександр Федорович був палким прихильником ідеї комплексного навчання, мав власну концепцію, в якій намагався поєднати практику української школи з прогресивними надбаннями зарубіжної педагогіки. Про це свідчать його статті "Проблема комплексності в Німеччині і у нас", "Краєзнавство в комплексних програмах та його метод" у часописі "Шлях освіти" та "Комплексність і комплексна програма в старших групах семирічки", "Культура народу, світогляд дитини і комплексність. (Практика роботи учителя в рамках комплексності)" у часописі "Радянська школа".

У "Нарисах історії українського шкільництва (1905—1933)" представлено різні підходи до концепції комплексності таких українських педагогів, як Г. Іваниця, О. Музиченко, І. Соколянський, Я. Чепіга [6]. Зокрема, вчений-педагог О. Музиченко під комплексністю розумів активне переживання дітьми миттєвостей. Це відповідало новій філософії освіти, що поширювалася: дитина є центром системи, її мислення і пам'ять розвиваються через активні методи навчання. В організації педагогічного процесу за комплексами він виділяв такі моменти: сприйняття зовнішнього світу як враження й спостереження, пробудження думки, розвиток мислення, техніка розумової праці, організація мислення, узагальнення як динамічний абстрактний процес.

Окрім статей, присвячених ідеям комплексності, у 20-х рр. журнал "Шлях освіти" надрукував інші праці О. Музиченка — "Ідеї Песталотці на Україні й у Росії", "Читання й культура слова в сучасній школі. (Методичний нарис навчання рідної мови)". Згодом остання стаття педагога вийшла окремою книгою 1930 р. у Москві під назвою "Чтение и культура слова в современной школе. Методический очерк обучения родному языку". Також на сторінках журналу "Шлях освіти" вміщено рецензії О. Музиченка на книги І. Гревса "Краєведение в современной германской школе" (1926. — № 11. — С. 198—201), Г. Поляка "Комплексное преподавание в Германии" (1927. — № 4. — С. 174—177); двотомне видання "Педагогическая энциклопедия / под ред. А. Г. Калашникова, при участии М. С. Эпштейна" (1928. — № 11. — С. 211—218), в якій рецензент, аналізуючи видання, відзначає його плюси і мінуси.

На початку 30-х рр. хвиля терору знищила широкі кола українського суспільства: письменників та поетів, військових та журналістів, учителів і студентів. О. Музиченко був поза політикою, тому свої наукові інтереси зосередив на проблемах методики навчання у початковій школі. Книги, видані в той період — "Культура слова" (1928), "Читання і культура слова у сучасній школі" (1930), "Буквар" (1933), який підготував у співавторстві зі старшим сином Юрієм, та "Методпоради до навчання грамоти за букварем" (1933) — це результат багаторічного творчого пошуку педагога-новатора, переосмислення ним концептуальних підходів до методики викладання. Олександр Федорович намагався змі-

¹ Витяги з доповіді про цей проект надруковано у журналі "Вільна українська школа". — 1918/1919. — № 8/9. — С. 152—153.

нити однобічність і стереотипність у викладанні та впровадити методики, які б враховували інтереси школярів, розвивали їхнє мислення, почуття, емоції. Він стимулював пізнавальну активність учнів, використовуючи метод бесіди, навчальної дискусії, створення ситуації зацікавленості та опори на життєвий досвід. Але через різку зміну шкільної політики у 30-х рр. О. Музиченко, вже немолодий педагог, перестав з'являтися на публіці, не друкувався в пресі. Та, на відміну від багатьох, не змінив своїх позицій.

Думки науковців з приводу дати смерті педагога розділилися. Більшість дослідників вважає, що О. Музиченко помер у 1940 р. Зокрема, таку дату смерті зазначає М. Ярмаченко в "Українській Радянській Енциклопедії" та "Педагогічному словнику", а у путівнику-довіднику Л. Проценко "Київський некрополь" читаємо: "...без напису поховання: Музиченко Олександр Федорович (6.VIII.1875, с. Станіслав на Херсонщині — 1937) — професор-методист..." [8, с. 230]. На жаль, некролога у педагогічній пресі знайти не вдалося.

О. Музиченко сформував світоглядні засади педагогічної системи, досліджуючи головні напрями розвитку педагогічної науки, які утвердилися в досвіді видатних діячів сучасності, коригувалися під впливом часу і обґрунтовувалися, знаходячи своє підтвердження на практиці. Використовуючи елементи західноєвропейської педагогіки того часу, педагог пропагував їх для розвитку потреб української школи, тобто враховував передусім національні особливості. Український педагог зробив значний внесок у методику навчання читанню і письму (комплексний підхід), намагаючись замінити однобічний інтелектуалізм і книжність у навчальних програмах, які враховували б інтереси школярів, розвивали б їхнє мислення, почуття, волю, залучали б їх до співпраці й колективних форм роботи. Особливого значення він надавав спонтанній активності дітей; дуже високо оцінював культуру мовлення, слово.

Дослідження спадщини Олександра Федоровича Музиченка та інших видатних українських педагогів є цінним джерелом інформації для користувачів бібліотеки: науковців і практиків, учителів і студентів, фахівців з різних галузей знань. Аналіз праць, статей О. Ф. Музиченка та наукових розвідок про його життєвий і творчий шлях, які зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, сприятиме вивченню історії розвитку педагогічної думки і науки в Україні, вітчизняної освіти та школи.

Список використаної літератури

1. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. — К.: АПН, 2002. — 223 с.
2. Журнали психолого-педагогічної тематики XIX — початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: іст.-бібліогр. дослідж. / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: Мацібора Н. Г. [та ін.]; наук. ред. Рогова П. І.; наук. консультант Сніцарчук Л. В. — К.: Четверта хвиля, 2009. — 128 с.
3. Кемінь Г. Теорія і практика "нового виховання" у західноєвропейській педагогіці (кінець XIX — середина XX століття) / Галина Кемінь. — Дрогобич: Коло, 2004. — 123 с.
4. Мартиненко Л. О. Ніжинський період у житті професора О. Ф. Музиченка / Л. О. Мартиненко // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. — Ніжин, 2000. — С. 171—174.
5. Мищук С. М. Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX — 30-ті роки XX ст.) / С. М. Мищук; [відп. ред. Л. А. Дубровіна]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, М-во освіти і науки України, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. — К.: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2009. — 380 с.
6. Нариси історії українського шкільництва (1905—1933): навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. — К.: Заповіт, 1996. — 302 с.
7. Непомнящий А. До історії етнографічних досліджень Криму: Олександр Федорович Музиченко / Андрій Непомнящий // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 5. — С. 19—22.
8. Проценко Л. Київський некрополь: путівник-довідник / Людмила Проценко. — К.: Укр. письменник, 1994. — 334 с.
9. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX — 20-ті роки XX ст.): [монографія] / П. І. Рогова; АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. — К.: Четверта хвиля, 2009. — 270 с.
10. Сухомлинська О. В. Музиченко Олександр Федорович (1875—1940) / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. У 2 кн. Кн. 2: XX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. — К., 2005. — С. 196—203.
11. Ярмач Н. О. До питання становлення національної системи освіти. Історичний аспект: О. Музиченко / Ярмач Н. О. // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. — 2005. — № 3. — С. 216—219.

В статтю речь идет о жизненном и творческом пути выдающегося украинского педагога, этнографа, общественного деятеля А. Музыченко (1875—1940), анализируются его научные работы и статьи, которые хранятся в фонде ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского.

The article is devoted to the life and creative path of the outstanding Ukrainian teacher, ethnographer and public figure Alexander Muzychenko (1875—1940). His scientific works and articles which are kept in the fund of V. O. Sukhomlynsky State Scientific Pedagogical Library of Ukraine are analyzed.

Надійшла в редакцію 29 жовтня 2010 року